УДК (UDC) 94 (477.46) : 347.995 “1875/1920”] (045)
DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2025.2(50).792

FUNCTIONING OF UMAN DISTRICT COURT IN CONTEXT OF SOCIO-POLITICAL REALITIES OF THE LAST QUARTER OF THE 19TH – EARLY 20TH CENTURY

***Tetyana Kuznets*[1], *Olga Skus*[2]**
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Uman, Ukraine)
[1] e-mail: tetiana.kuznets@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9282-110X
[2] e-mail: olhaskus@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5063-451X

ABSTRACT

The purpose of the research paper is to show the judicial and investigative practice of the Uman District Court (1880-1919) through a focus on published information about it in the newspapers of Kyiv gubernia of the last quarter of the 19th – early 20th century and to identify the criteria for selecting such information.

The scientific novelty. Based on the information about the Uman District Court, found in the gubernia newspapers ‘Zarya’, ‘Trud’, ‘Kievskoe Slovo’, and ‘Kievlyanin’, its judicial and investigative practice is comprehensively presented, which made it possible to clarify the criteria for selecting information for publications in the periodical press. It is shown that the functioning of the judicial authority reflected the socio-political realities of the life of that time society.

Conclusions. It has been found out that newspapers published information on acute issues (legal actions of the chynsh (pol. czynsz) peasants in the 1880s), on procedural issues of judicial practice at the initial stage of the formation of the district court (1880-1884), when the interaction between the bar, the prosecutor’s office, and jurors was being established.

The pages of the periodical press covered information on court cases over such common phenomena as fraud, beatings, and thefts. The press did not ignore court cases over torture, sexual deviations, murders for adultery, infidelity, and financial insolvency. Court cases involving representatives of various social classes and groups, as well as wealthy and influential persons, garnered significant interest.

The public was also informed about those court cases where jurors (‘public conscience’) made mistakes and violated the petitions for rehearing court verdicts. By publishing materials about trials for arson as revenge and deliberate arson of one’s property to obtain insurance, the periodical press responded to the proliferation of such deleterious phenomena in Uman region at the beginning of the 20th century.

Consequently, to select information from the practice of the Uman District Court for its publication, the gubernia newspapers presumably used the following criteria: its topicality, novelty of procedural practice, high-profile matter, personalistic dimension (the individuals involved in court proceedings), and prevalence of criminal acts.

Keywords: gubernia newspapers, Uman District Court, judicial and investigative practice, high profile court cases, criminal cases, jurors

ФУНКЦІОНУВАННЯ УМАНСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РЕАЛІЙ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ 19 – ПОЧАТКУ 20 СТ.

***Тетяна Кузнець*[1], *Ольга Скус*[2]**
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Умань, Україна)
[1] e-mail: tetiana.kuznets@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9282-110X
[2] e-mail: olhaskus@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5063-451X

АНОТАЦІЯ

Мета статті – показати судово-слідчу практику Уманського окружного суду (1880-1919 рр.) через призму опублікованої інформації про неї в газетах Київської губернії останньої чверті 19 – початку 20 ст. та виявити критерії відбору такої інформації.

Наукова новизна. На основі виявленої у губернських газетах «Заря», «Труд», «Киевское слово» та «Киевлянин» інформації про Уманський окружний суд комплексно представлена його судово-слідча практика, що дало можливість з'ясувати критерії відбору інформації для публікацій у періодичній пресі. Показано, що у функціонуванні судової інстанції відображенні суспільно-політичні реалії життєдіяльності тогочасного соціуму.

Висновки. З'ясовано, що газети поміщали інформацію про злободенні питання (позови до суду чиншовиків у 1880-ті роки), про процесуальні питання судової практики на початковому етапі становлення окружного суду (1880-1884 рр.), коли встановлювалась взаємодія між адвокатурою, прокуратурою та присяжними засідателями.

На сторінках періодичної преси висвітлювалась інформація про судові справи з приводу таких поширених явищ як шахрайство, побиття, крадіжки. Не оминала преса своєю увагою судові справи про катування, сексуальні девіації, вбивства за подружню зраду, невірність, матеріальну безвихідь. Інтерес викликали судові справи, фігурантами яких були представники різних суспільних станів і груп, заможні та впливові персони.

Громадськість інформувалась і про ті судові справи, де присяжні засідателі («совість громадськості») помилялися, порушували клопотання про перегляд судових вироків. Публікацією матеріалів про суди за підпали як помсту та навмисні підпали власного майна з метою отримання страховки реагувала періодична преса на поширення Уманщиною цих негативних явищ на початку 20 ст.

Отже, для відбору інформації з практики Уманського окружного суду з метою її публікації, губернські газети послуговувались, здогадно, такими критеріями: її злободенність, новизна процесуальної практики, резонансність, персоналістичний вимір (фігуранти судових проваджень), поширюваність злочинних дій.

Ключові слова: губернські газети, Уманський окружний суд, судово-слідча практика, резонансні судові справи, кримінальні справи, присяжні засідателі

Вступ

Досконала судово-правова система є запорукою формування громадянського суспільства. Такі принципи судочинства як незалежність судової гілки влади, відкритість, гласність, рівність усіх громадян перед законом, змагальність судового процесу з правом захисту підсудних, залучення представників громадськості (присяжних засідателів) до судової практики свідчать про демократичні засади суспільного устрою. Міцність держави значною мірою забезпечується справедливістю суду та довірою до нього усіх її громадян. Тому на усіх етапах державотворення та розбудови держави актуальним є звернення до історичного досвіду функціонування судової системи загалом чи окремих її ланок. Створена за реформою 1864 р. судова система функціонувала більше п'ятдесяти років і її вивчення не втрачає актуальності.

Історія судової системи, створеної у процесі реформи 1864 р., може вважатися загалом вивченою та висвітленою. Але застосування мікроісторичного підходу дозволяє закцентувати увагу на окремих судових інституціях, їх практиці, на нововиявлених чи маловивчених історичних джерелах. Стосовно Уманського окружного суду такими джерелами є київські губернські газети «Заря» (1880-1886 рр.), «Труд» (1881-1882 рр.), «Киевское слово» (1887-1905 рр.), «Киевлянин» (1864-1919 рр.). На їх сторінках вдалося виявити близько 50-ти публікацій про судово-слідчу практику, про службовців Уманського окружного суду, про ставлення громадськості міста до окремих судових проваджень. Систематизовані за хронологічно–тематичним принципом публікації створюють уявлення про рівень правосвідомості тодішнього соціуму, про процесуальні особливості функціонування суду, про деякі порушення принципів судочинства.

Мета статті – показати судово-слідчу практику Уманського окружного суду (1880-1919 рр.) через призму опублікованої інформації про неї в газетах Київської губернії останньої чверті 19 – початку 20 ст. та виявити критерії відбору такої інформації.

Огляд літератури

Судова реформа 1864 р. докорінно змінила судоустрій у Російській імперій і мала такий потужний вплив на суспільство, що висвітлювалась у різних аспектах. Першими дослідниками процесу впровадження основних положень реформи були юристи. Громадський діяч, юрист, публіцист Григорій Джаншієв, якого за двотомну працю «Эпоха великих реформ»[1] називають історіографом ліберальних перетворень за царювання Олександра II, підготував ґрунтовну монографію з нагоди 25-річчя нового судоустрою[2]. Правознавець, доктор права і професор Київського університету Св. Володимира Олександр Кістяківський у 1870 р. характеризував значення судової реформи у кримінальному правосудді[3]. З дореволюційної історіографії заслуговує уваги наукова праця адвоката та політика в одній особі, який мав досвід служби приватного повіреного, був родом з Одеси та

[1] *Джаншиев Г.А.* Эпоха великих реформ. Исторические справки. Т. 1-2. Москва, 1892.

[2] *Джаншиев Г.А.* Основы судебной реформы (К 25-летию нового суда). Историко-юридическое этюди. Москва, 1891. 523 с.

[3] *Кистяковский А.Ф.* О значении судебной реформы в деле улучшения уголовного правосудия. Киев, 1870. 62 с.

завершив земний шлях у США, Йосипа Гессена[4]. Будучи практикуючим юристом, він показав сильні та слабкі аспекти процесу впровадження реформи 1864 р. Доповнення чотирьох судових статутів від 20 листопада 1864 р. знайшли відображення у двотомному виданні 1914 р.[5], яке включало нормативно-правові акти, що свідчили про розвиток реформи. Публікація такого потужного джерельного комплексу, який включав документи про імплементацію реформи упродовж п'ятдесяти років, сприяла появі нових досліджень. У 1914 р. була оприлюднена монографія І.А. Блінова у формі історико-юридичного нарису[6], в якій відображена ретроспектива впровадження судової реформи. Регіональний аспект процесу створення нових інституцій у дореволюційній історіографії висвітлював чиновник міністерства юстиції Микола Колмаков, який, зокрема, охарактеризував ті законоположення, що належали до особливостей судоустрою та судочинства у дев'яти губерніях західної частини Європейський Росії, а особливо, в Київській губернії[7].

В українській історіографії судової реформи 1864 р. регіональний аспект (Правобережна Україна) увиразнено у монографії П. Щербини[8], загальний огляд етапів і проблем здійснено О. Самойленком[9] персоналістичний вимір доповнено В.О. Рум'янцевим[10].

Історіографії реформ 1860-х років, у тому числі і судової, присвячена монографія Тамари Шаравари[11]. Умови й особливості впровадження судової реформи у Правобережній Україні були предметом вивчення Олександра Максимова[12]. Його наукові зацікавлення стосувалися і кадрових проблем процесу реалізації судової реформи[13]. Порівняльний аналіз дореформеної судової системи та післяреформеної здійснили О. Липитчук і Н. Лешкович[14]. Науковці більше уваги звертають на формування судових інституцій, у тому числі й окружних судів, але висвітлення практики їх функціонування все ще потребує дослідницької уваги.

Створення окружних суддів

Впровадження судової реформи 1864 р. у Правобережній Україні розпочалося за указом Правлячого Синоду від 14 червня 1880 р. створенням окружних судів, межі

[4] *Гессен И.В.* Судебная реформа. Санкт-Петербург, 1905. 267 с.
[5] Судебные уставы 20 ноября 1864 г. за пятьдесят лет: в 2 томах. Петроград, 1914.
[6] *Блинов И.А.* Судебная реформа 20 ноября 1864 г.: историко-юридический очерк. Петроград, 1914. 234 с.
[7] *Колмаков Н.М.* Записка о судебной реформе в Западном крае вообще и частности в Киевской губернии. Киев, 1872. 32 с.
[8] *Щербина П.Ф.* Судова реформа 1864 р. на Правобережній Україні. Львів, 1974. 184 с.
[9] *Самойленко О.О.* Реалізація судової реформи 1864 р. на теренах України: етапи і проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 23-27.
[10] *Рум'янцев В.О.* Сергій Іванович Зарудний і судова реформа 1864 р. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 57-65.
[11] *Шаравара Т.О.* Реформи і контрреформи другої половини XIX – початку XX ст. в Російській імперії: історіографія. Київ, 2011. 487 с.
[12] *Максимов О.* Умови та специфіка запровадження судової реформи 1864 року на Правобережній Україна. *Волинські історичні записки*. 2010. № 5. С. 46-56.
[13] *Максимов О.В.* Судова реформа на Правобережжі 1864 р.: фахова дискримінація поляків в умовах «кадрового голоду». *Intermarum: історія, політика, культура*. 2014. № 1. С. 124-139.
[14] *Липитчук О.В., Лешкович Н.О.* Суд і судочинство в Росії після судової реформи 1864 р. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. Вип. 1. С. 44-53.

компетенції яких не співпадали з існуючим адміністративно-територіальним поділом. У Київській, Волинській і Подільській губерніях 29 червня 1880 р. одночасно були відкриті окружні суди в Києві, Умані, Житомирі, Луцьку, Кам'янці-Подільському. У 1909 р. відкрито Вінницький окружний суд. У 1913 р. за клопотанням міської думи був сформований Черкаський окружний суд[15]. Окружні суди були середньою ланкою системи судових інституцій, нижню ланку серед яких складали мирові суди, а вищу – судові палати. Для трьох українських губерній було сформовано дві судові палати – Київську та Одеську. Уманський окружний суд обслуговував населення Уманського та сусідніх повітів і підпорядковувався Київській судовій палаті.

Кожен окружний суд розглядав карні та цивільні справи, які виходили за межі компетенції мирових судів. У практику окружних судів запроваджувались такі принципи судочинства як незалежність суду від адміністрації, професійність суддів і пожиттєве перебування на посадах, відкритість, гласність, рівність всіх перед законом, змагальність судового процесу з правом захисту підсудних. Голову суду та його заступників за поданням міністра юстиції призначав імператор. Заступники голови суду очолювали відділення. До окружного суду належали судові слідчі, прокурори із заступниками, присяжні повірені (адвокати), судові пристави, нотаріуси, приватні повірені, перекладачі, розсильні. При кожному суді діяла канцелярія, реєстратура, каса та нотаріальний архів. До структури окружних судів відносились і присяжні засідателі, роль яких була дуже важливою: вироки судів з їхньою участю не підлягали оскарженню, а без їх участі могли оскаржуватись шляхом подання апеляції. Присяжні засідателі залучались до розгляду кримінальних і найбільш резонансних цивільних справ. Склад колегії присяжних формували земські та міські управи з урахуванням майнового цензу, осілості та благонадійності. Повний склад окружних судів був різним, у межах 50-70 осіб.

Окружний суд в Умані спочатку розмістили в одній з артилерійських казарм, яку військове міністерство надало у тимчасове користування Міністерству юстиції Російської імперії[16]. А вже 5 вересня 1882 р. київська газета «Заря» повідомляла, що розпочато перебудову старої школи Уманського василіанського монастиря для розміщення в ній окружного суду. На ремонтні роботи з державної скарбниці виділено 40 тис. руб., а нагляд за ходом робіт здійснював спеціальний комітет, до складу якого входили голова окружного суду, голова з'їзду мировий суддів і прокурор[17]. Після ремонту величезна будівля монастиря стала приміщенням Уманського окружного суду. Кореспондент газети «Киевское слово» писав, що монастирські келії слугують кабінетами для прокурорів, слідчих, членів суду. Там, де вимолювалося прощення за гріхи свої й усього світу, стали стримуватися страсті людські страхом заслужених покарань[18].

Чисельність і персональний склад Уманського окружного суду у різні роки були різними. Станом на 1894 р. повний склад суду складали 70 осіб, у 1911 р. – 75 осіб, у

---

[15] *Шандра В.С.* Окружний суд. *Енциклопедія історії України*: У 10 т. Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2010. Т. 7. С. 558.

[16] Внутренний отдел. *Заря*. 1881. 25 февраля. С. 3.

[17] Внутренний отдел. *Заря*. 1882. 5 сентября. С. 3.

[18] Путник. По трем уездам (Письма с пути). Умань. *Киевское слово*. 1894. 13 августа. С. 3.

1914 р. – 57 осіб без повірених. Тобто, в середньому 70 осіб[19]. Голова суду очолював одне кримінальне відділення, інше очолював його заступник, а ще інший заступник очолював цивільне відділення. До складу першого кримінального відділення входило троє суддів, секретар з трьома помічниками та завідувач «столом». Друге кримінальне відділення складали двоє суддів і секретар з двома помічниками. До цивільного відділення входили шестеро суддів, секретар з трьома помічниками та шестеро кандидатів у помічники.

ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА ПРО ПРОЦЕДУРНІ АСПЕКТИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Про найбільш резонансні справи, що розглядалися в Уманському окружному суді, повідомляли київські губернські газети. «Труд», «Заря», «Киевлянин», «Киевское слово» подавали детальну інформацію про судово-слідчу практику, про сутність кримінальних і цивільних проваджень. У 1881-1899 рр. на сторінках газет опубліковано 30, а у 1900-1913 рр. – 16 матеріалів про розгляд справ в Уманському окружному суді. Така інформація доповнює знання про суспільні відносини, про рівень суспільної моралі та правової свідомості тогочасного соціуму. Вона також складає уявлення про фаховість суду, відносини між суддями, адвокатами, присяжними та приватними повіреними, присяжними засідателями.

У пресу потрапляла інформація не тільки про сутність судових справ, а й про особливості судово-процесуальної практики. Найчастіше обговоренню підлягала діяльність присяжних засідателів і відносини між прокуратурою й адвокатурою.

Один з кореспондентів київської газети «Заря» звернувся листовно до редакції з проханням «звернутись до кого-небудь з учених юристів, щоб ті пояснили в пресі нашим місцевим коронним суддям, обвинувальній владі ту просту істину, що у кримінальних процесах присяжні засідателі вирішують не тільки питання факту, але і питання права, і тому голова суду не має права вказувати присяжним засідателям, що вони, крім зазначених у законі випадків відносно невизнання злочинів, не можуть виправдовувати осудного при повному його зізнанні»[20].

Таке звернення було спричинене тим, що у перший же день відкриття в Уманському окружному суді «кримінальної сесії» 22 серпня розгляду присяжних підлягала справа Фудика. Захист взяв на себе молодий юрист, який нещодавно закінчив університет. Підсудний Фудик зізнався у скоєнні злочину, але при цьому досить чітко виклав мотиви, які спонукали до його вчинення. Пояснення було таким: після відбуття останнього покарання Фудика віддали під нагляд поліції, яка зачиняла його на ніч у відділку, а відпускала на наступний день о 12-й год. дня, коли він уже не міг знайти собі поденну роботу. А в нього була дружина і троє дітей 12-ти, 5-ти і 2-х років, які «больно голодали» й у «нещасного заговорило батьківське серце». Це підштовхнуло його до здійснення злочину і він вкрав «у єврейки з льоху кілька фунтів яловичини та два горщики молока». Поліція його арештувала і 22 вересня він опинився на лаві підсудних. Захисник Фудика з огляду на мотиви крадіжки просив присяжних засідателів «про виправдання підсудного, не дивлячись на те, що він зізнався»[21]. Сторона звинувачення в особі прокурора Уманського окружного суду заперечувала захиснику та заявила присяжним, що

[19] *Кузнець Т.* Судова система в пореформений період: недоліки практики Уманського окружного суду (1881-1919 рр.). *Veda a perspektivy*. 2024. № 8. С. 189-203.
[20] От корреспондента «Зари». *Заря*. 1880. 12 ноября. С. 3.
[21] Ibidem.

виправдовувати підсудного тоді, коли він сам зізнався у скоєнні злочину, вони не мають права. Адже помилування – це компетенція винятково «Верховної влади».

У цілій низці подібних судових справ сторона обвинувачення вказувала на помилки присяжних засідателів, але захисники «як підтвердження правильності їх поглядів навели низку прикладів з практики нових судів; вказали на те, що тут мова йде зовсім не про помилування, що про цю функцію можна говорити тільки тоді, коли обвинувальний вирок винесений, покарання уже визначено… Тут мова йде тільки про встановлення, тобто присяжні засідателі повинні вирішувати питання, чи потрібно встановлювати підсудному його вчинок, скоєний при відомих умовах, як провину чи ні?»[22]. Тобто присяжні мають дати відповідь на питання: чи винен такий-то у скоєнні такого-то злочину.

2 листопада 1884 р. в Уманському окружному суді розглядалася справа проти помічника присяжного повіреного Шаліти, який обвинувачувався за виголошення непристойних слів у «громадському місці». Головував на засіданні член окружного суду Бартельсон, обвинувачення вів помічник прокурора Олександр Андрійович Скітський, а захист здійснював сам підсудний. Суть справи полягала в тому, що 25 січня 1884 р. під час судового засідання, на якому підсудного захищав Шаліта, прокурор у звинувачувальній промові сказав: «Захисник з'явився сюди переконаним у невинності підсудного, але Пастухов (свідок) своїм свідченням довів зворотне»[23]. Захисник Шаліта сприйняв ці слова обвинувача як глузування над собою і тому, заперечуючи прокуророві, сказав: «Це непристойно, нетактично та негідно прокурора»[24]. На зауваження головуючого вести себе стриманіше, Шаліта відповів тими самими словами. Це було розцінено як образа прокурора і на Шаліту заведена справа.

На судовому засіданні, де вона розглядалася, свідок приватний повірений Кремінський зазначив, що Шаліта «вимовив ці слова у стані афекту, вважаючи слова прокурора і тон, яким були сказані, образливими для себе»[25]. На запитання прокурора чи вважає слова Шаліти образливими, свідок відповів, що він не експерт, але «що він побачив у словах прокурора ніби насмішку над захисником. Загалом у нього склалось враження, що Шаліта, заперечуючи прокуророві, оберігав свої права і свою честь»[26]. У судовому засіданні було зачитано лист Шаліти до прокурора, в якому він «щиро і глибоко шкодував, що погарячкував, що змусив вислуховувати незаслужений докір»[27]. Але листовного вибачення Шаліти прокуророві було недостатньо.

Виступаючи по суті судової справи, помічник прокурора О.А. Скітський не прийняв вибачення, а заявив: «Пан Шаліта з'явився на засідання 26 січня не з повагою до суду, а щоб впливати на грубі інстинкти натовпу й обливати свого противника помиями. Він перетворив суд на балаган, на театр, де задовольняють низькі смаки публіки; він забув, що суд є місцем, де відбувається лікування суспільних виразок. Я прошу вас застосувати до підсудного вищий ступінь

[22] Ibid. C. 3.
[23] Ibid. C. 2.
[24] Ibidem.
[25] Ibidem.
[26] Ibidem.
[27] Ibid. C. 3.

покарання і тим довести йому, що суд не вулиця, не балаган»[28]. Після визнання Шалітою своєї провини суд покарав його двомісячним тюремним ув'язненням[29].

ВИСВІТЛЕННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЗА НАЙПОШИРЕНІШИМИ ПОЗОВАМИ

На початку 1880-х років до суду ще продовжували надходити позови з приводу невирішених питань у процесі проведення аграрної реформи 1861 р. У 1880 р. до Уманського повітового суду надійшла велика кількість скарг селян-чиншовиків на поміщиків. Усі скарги були приблизно однаковими та містили таку інформацію: з незапам'ятних часів селяни користувалися землею, що належала такому-то поміщику, на чиншовому праві. Тобто сплачували грошовий податок за користування землею. В останні 15-20 років поміщики змінювали чиншові відносини: з 5 копійок за морг землі податок збільшено до 6 руб. за десятину. Дехто з чиншовиків відмовлявся від користування землею за таку плату, дехто переселявся в інші губернії. Земля, від якої відмовлялися селяни-чиншовики або переселенці, остаточно переходила у власність поміщиків. Скаржились селяни і на те, що в окремих селах замість плати за користування землею поміщики вимагали від чиншовиків «фізичну працю»[30]. Такі справи були однотипними і розглядалися за єдиним зразком, не вимагаючи залучення присяжних засідателів.

Інтенсивнішою ставала судово-слідча практика у наступні роки. Газети інформували про розгляд справ про шахрайство, побиття, крадіжки, повернення боргів. Так, 11 січня 1885 р. кримінальна сесія окружного суду розглядала без участі присяжних засідателів справу про уманську міщанку Яроцьку, яка, продаючи сало, вагувала його підробленою гирею: фунтова гиря мала меншу вагу і на ній не було печатки міської управи[31].

Березнева 1887 р. сесія кримінального відділення суду відкрилася слуханням справи за участі присяжних засідателів про побиття 13-річного Єпіфанія Мельника дворянином Ляховським за крадіжку вишень. Інформуючи про розгляд справи, газета «Киевское слово» зазначала, що справа «мала глибокий інтерес з побутового боку[32]. У суді з'ясувалося, що коли власник саду дворянин Ляховський зловив малолітнього крадія, то піддав його тортурам. Він скрутив йому руки назад вище ліктів, зв'язав мотузкою ноги та підвісив хлопця у сінях свого будинку. Сам поїхав шукати сільського старосту і затримався більше як на годину. Коли повернувся, то руки хлопця вже посиніли і він кричав від нестерпного болю. Ляховський опустив на землю Єпіфанія та примусив його стояти зв'язаним до ранку. У залі суду Ляховський заявив, що не вважає себе винним у катуванні й зробив це у «стані злоби». Серед присяжних засідателів було кілька поміщиків, які поділяли погляди Ляховського на «пустощі» сусідів-селян, і вони виправдали вчинок підсудного.

Жовтнева 1887 р. сесія кримінального відділення Уманського окружного суду розглядала справи про крадіжки, найцікавішою з яких виявилось осудження банди конокрадів. У справі фігурувало четверо селян, які наводили жах на мешканців села Кривець Уманського повіту та навколишніх сіл. У судовому засіданні була доведена

[28] Ibidem.
[29] Внутренний отдел. *Заря*. 1884. 13 ноября. С. 2-3.
[30] Умань. *Заря*. 1880. 14 ноября. С. 3.
[31] Из Умани. *Заря*. 18 января 1885. С. 3.
[32] Из Умани. *Киевское слово*. 1887. 29 мая. С. 2.

провина крадіїв і присяжні засідателі винесли вердикт про винність підсудних[33]. Інформація про судову справу містила чимало деталей селянського побуту, що привернуло до неї увагу. Цікаву та корисну інформацію містила публікація в «Киевском слове» про судове провадження щодо повернення Ржепецькому боргу Вексельмана[34]. У ній висвітлені не тільки відносини позичальника та боржника, а й наведені пояснення щодо окремих аспектів лихварства.

У 1880-х роках в Уманському окружному суді розглядалися справи за позовами про сексуальні девіації. У грудні 1883 р. суд розглядав справу про інцест: 63-річна селянка мала сексуальні відносини зі своїм 15-річним сином. За вердиктом присяжних, підсудну приговорили до вислання у віддаленні губернії Сибіру[35]. У лютому 1884 р. «Заря» помістила інформацію про розгляд окружним судом справи про зґвалтування дев'ятьма хлопцями з уманських міщан дівчини, яку вони зустріли за містом[36]. Вирок суду про відправлення частини осуджених на каторжні роботи, а іншої частини – на поселення до Сибіру, викликав бурхливий протест самих ґвалтівників та їхніх батьків. 26 і 28 листопада 1889 р. Уманський окружний суд розглядав дві справи про розбещення неповнолітніх дівчат. У першій справі обвинувачувався 26-річний запасний унтер-офіцер з міщан м. Тараща Артемій Вернигора за розбещення міщанської дівчини, якій ще не виповнилось 14 років. Але присяжні засідателі виправдали його. А фігурантом другої справи був 17-річний селянин с. Войнарівка, Таращанського повіту, Спиридон Коцюруба, який обвинувачувався у розбещенні 8-річної дівчинки з того ж села. Присяжні винесли Коцюрубі обвинувальний вердикт і суд приговорив його до 4-річної каторги[37]. Матеріали судових справ за такими звинуваченнями, особливо їх висвітлення у періодичній пресі, мали стати пересторогою для вчинення таких злочинів.

Судові справи про вбивства

Найчастішими у практиці Уманського окружного суду були справи про вбивства. Висвітлення причин та обставин вбивств доповнює історію повсякдення різних категорій населення. І, здогадно, що публікація такої інформації у періодичній пресі мала слугувати попередженню таких злочинів. Та судово-слідча практика про такі важкі злочини, на думку кореспондентів газет, часом була невигідною для оцінки суду як справедливого. У березні 1881 р. суд розглядав справу про вбивство дружини за подружню зраду[38]. Відставний солдат обвинувачувався у тому, що повернувшись зі служби, застав свою дружину з двома дітьми та знову вагітною. Спочатку він холоднокровно це сприйняв, але через місяць дружина втекла від нього до свого коханця. Одержимий ревнощами він наздогнав її та штовхнув у спину. Вона впала і втратила свідомість. Тоді наляканий чоловік переніс її до ставка і за допомогою води приводив до тями. Але його дії були марними і він вкинув мертву дружину у воду. Лікар на суді засвідчив, що причиною смерті було не втоплення, а задушення під час втрати свідомості. За результатами розгляду справи, присяжним було поставлено два запитання: чи

[33] Из Умани. *Киевское слово*. 1887. 24 октября. С. 3.
[34] Судебная хроника. *Киевское слово.* 1899. 11 марта. С. 3.
[35] Внутренний отдел. *Заря*. 183. 29 декабря. С. 3.
[36] Из Умани. *Заря*. 1884. 18 февраля. С. 3.
[37] Умань. *Киевское слово*. 1888. 10 декабря. С. 3.
[38] Умань, Киевской губ. *Киевское слово*. 1881. 12 марта. С. 3.

винен чоловік у смерті дружини, чи у нанесенні побоїв, від яких наступила смерть? На перше питання їх відповідь була негативною, на друге позитивною. А ще вони додали, що побої були несмертельні. Суд вирішив, що відповідь на друге питання не відповідала сутності питання та відправив їх у дорадчу кімнату. Така своєрідна публічна оцінка коронними суддями вердикту представників «суспільної совісті» невигідна для утвердження поняття про суд «правий» і «милостивий»[39].

У 1884-1885 рр. газета «Заря» повідомляла про розгляд Уманським окружним судом справи щодо звинувачення селянки с. Вишнопіль Анастасії Рябоконевої у вбивстві свого чоловіка Василя. У ході судового слідства було доведено, що вона вбила чоловіка зі своїм коханцем, якому чоловік напередодні погрожував кулаком. Присяжні виявили до неї поблажливість і суд приговорив її до 11-річних каторжних робіт на заводах[40].

На сторінки періодичної преси потрапила інформація про розгляд у суді справи про вбивство солдаткою Давиденковою колежанки Зоричевої, яка працювала з нею на цукровому зводі у Верхнячці. Давиденкова відібрала у Зоричевої кожуха, гроші та намисто, а потім задушила її поясом і вкинула у воду біля водяного млина с. Кочубіївка. Присяжні визнали Давиденкову винною у вбивстві та пограбуванні й суд приговорив її до 9-річних каторжних робіт[41].

Детальну інформацію містила «Заря» і про засідання Уманського окружного суду 23 вересня 1885 р. У ньому розглядалась справа за участі присяжних засідателів про 22-річних селян з Перегонівки – Марію Томченкову й Омеляна Івашенка. Вони обвинувачувались в убивстві чоловіка Марії – Никифора Томченка, якого знайшли повішеним. Дана судова справа привертала увагу громадськості тим, що прямих доказів експерти не надали і звинувачення не висунуло, але ставлення Марії до свого чоловіка, інтимні стосунки із сусідом Омеляном Івашенком були відомі сусідам, які надали свої свідчення. Присяжним було поставлено три питання: чи доведено, що Томченко зазнав насильницької смерті, чи доведено, що винуватими у цьому були Марія Томченко й Омелян Івашенко. Присяжні дали ствердні відповіді. За вироком суду Марія покарана десятьма роками, а Омелян – вісьмома роками каторжних робіт[42].

За участі присяжних засідателів 22 березня 1888 р. в Уманському окружному суді розглядалася справа про вбивство селянкою с. Безпечна Євдокією Харченковою своєї 8-місячної доньки. Підсудна зізналася у скоєнні злочину, але пояснювала свій вчинок так: після пологів свекруха вигнала її з дому і звинуватила в тому, що дівчинка народжена не від її сина. Через декілька днів вона влаштувалась годувальницею в сім'ю Орлових в Умані, а через чотири місяці захворіла й у неї пропало молоко. Її звільнили і, не маючи коштів для проживання, вона з'їхала з найманої квартири. Тоді вона вирішила позбутись дитини та заподіяти смерть собі. Втопивши у ставку Софіївського парку грудну доньку Марію, вона злякалася та передумала позбавляти себе життя. Звільнившись від дитини, Євдокія знайшла собі роботу і повністю усвідомлювала свою провину. На судовому засіданні обвинувач наполягав на тому, що матеріальним становищем не можна пояснювати такий страшний вчинок і що підсудна хотіла просто позбутися

[39] Ibid. С. 3.
[40] Из Умани. *Заря*. 1884. 11 февраля. С. 3.
[41] Внутренний отдел. *Заря*. 1885. 15 мая. С. 3.
[42] Внутренний отдел. *Заря*. 1885. 10 октября. С. 3.

тягаря в особі дитини. Але захисник схиляв до думки, що злочин скоєно у стані крайньої необхідності. Присяжні засідателі винесли виправдувальний вердикт і суд звільнив Євдокію від покарання[43].

У 1888 р. ще одна резонансна судова справа потрапила у пресу. 29 листопада слухалось звинувачення селян с. Мала Березянка Максима Лози та Федора Сапожника в убивстві їх односельця Притули. Притулу 7 березня знайшли мертвим у калюжі крові, з вибитими зубами та багатьма ранами, несумісними з життям. Судово-медичний огляд висновував, що його зарубали сокирою. Дружина покійного свідчила, що напередодні чоловік відправився до Лози та Сапожника, щоб разом з ними піти у с. Велика Березянка й забрати 3 руб. 60 коп. за проданий там вкрадений кожух. Украли кожуха Лоза та Сапожник, а Притула про це знав, шантажував їх і вимагав виділення йому частини грошей. За це його і вбили. Присяжні винесли звинувачувальний вердикт і суд покарав убивць 17-ма роками каторжних робіт[44].

Фігурантами судових справ про вбивства були не тільки селяни. Уманський окружний суд 13 жовтня 1900 р. розглядав справу про розбій і спробу вбивства, скоєні дружиною інспектора Уманської гімназії Вірою Тарнавич. Мешканці Умані виявляли такий інтерес до судового засідання, що до зали суду пропускали за купленими квитками. Підсудною була миловидна 29-річна жінка, яка з'явилась до суду в траурному вбранні. Вона обвинувачувалась у тому, що 15 вересня 1899 р. прийшла на квартиру до викладача Уманського духовного училища, кандидата богослов'я Івана Зелінського, з яким перебувала в інтимних стосунках, і почала вимагати, щоб він підписав вексель на суму 3 500 руб. І. Зелінський відмовлявся і тоді В. Тарнавич двічі вистрілила у нього з пістолета, завдавши йому легке поранення. Уманський окружний суд кваліфікував дії В. Таранавич як замах на життя, але Київська судова палата 22 лютого 1900 р. перекваліфікувала їх у спробу розбою. Потерпілий І. Зелінський на судове засідання не з'явився, оскільки на час суду знаходився на Кавказі. Судове засідання відбулося за зачиненими дверима, на що було телеграфне розпорядження міністра юстиції. Засідання тривало до пізньої ночі і тільки за північ присяжні винесли підсудній виправдувальний вердикт. Розчарована публіка юрмилась біля приміщення суду абсолютно даремно[45].

Не завжди вирок Уманського окружного суду залишався остаточним. Так, 30 листопада 1911 р. у судовій залі розглядалася справа єврейки Хани Спектор, яка задушила свою служницю селянську дівчину Понуркову за те, що та ослухалась наказу віднести гусей до єврейського різника, а зарізала їх сама. Присяжні виправдали Хану Спектор, яка до суду перебувала у тюрмі. Та заступник прокурора Клебановський подав протест і вказував на те, що захисник Хани Спектор С.С. Амханіцький у своїй промові торкався обставин, які не мали відношення до судового слідства. І 2 березня 1912 р. справа Х. Спектор за протестом прокурора мала розглядатися у Сенаті[46].

У судово-слідчій практиці Уманського окружного суду, зокрема у справах про вбивство із залученням присяжних, траплялися випадки прикрого непорозуміння між судом і присяжними засідателями. Так, у квітні 1913 р. розбиралась справа про

---

[43] Из Умани. *Киевское слово*. 1888. 16 апреля. С. 3.
[44] Умань. *Киевское слово*. 1888. 10 декабря. С. 3.
[45] Судебная хроника. Дело о разбое. *Киевлянин*. 1900. 17 октября. С. 3.
[46] Местные известия. *Киевлянин*. 1912. 19 февраля. С. 5.

звинувачення селян Є. Кравця та Є. Кучера в убивстві селянина Рури. За вироком суду Є. Кравець осуджений до висилки на каторжні роботи на 6 років, а Є. Кучер – на 5 років і 6 місяців. Присяжні засідателі не погодились з таким вироком суду і подали письмове прохання такого змісту: вони переконані, що підсудні не мали наміру вбивати Руру, а хотіли його тільки побити. На запропоновані судом питання про винуватість підсудних вони не дали чітких, однозначних відповідей. Не зрозумівши пояснень голови суду, викреслили слова «позбавити життя», вважаючи їх формально зайвими, так як у відповідях видно бажання відкинути вбивство. Тому, беручи до уваги усі обставини, які виявилися на суді, присяжні просили окружний суд звернутися до міністра юстиції, щоб той передав імператорові їх клопотання про зменшення покарання Є. Кравцю та Є. Кучеру на термін до двох років кожному без конфіскації їхнього майна[47].

ЦИВІЛЬНЕ ВІДДІЛЕННЯ ОКРУЖНОГО СУДУ

Судово-слідча практика цивільного відділення Уманського окружного суду містить різноманітну інформацію про повсякдення представників різних станів тогочасного соціуму. Уявлення про види правопорушень створюють такі судові провадження: 1884 р. – про зловживання на Талалаївському винокурному заводі[48]; 1885 р. – про звинувачення єврея Горохолінського в тому, що навчав єврейських дітей, не маючи на те дозволу[49]; 1885 р. – про звинувачення дев'яти євреїв за підробку одному з них пільги першого розряду при відбуванні військової повинності[50]; 1899 р. – про звинувачення у наклепах кандидата прав Соломона Звоницького та міщанина Ієхіеля Бернштейна[51]; 1902 р. – про звинувачення дворянином І. Улашиним київського купця першої гільдії Шевеля Рахліса у лихварстві[52]; 1912 р. – про звинувачення Топштейна, колишнього редактора місцевої єврейської газети «Провинциальный голос» за публікацію матеріалів про приниження росіян[53]. Розгляд у суді таких справ і публікація інформації про них у періодичній пресі вказують на різноплановість людського буття та на різноманіття сприйняття норм суспільної моралі та права.

Терміни судових проваджень були різними й іноді розтягувались на роки. Так, у березні 1901 р. в Уманському окружному суді почався розгляд «справи про спадщину за позовом поміщиків Сеславіних і Катаржі». Представниками сторони відповідача виступив присяжний повірений Стамеров. Про резонансність цієї справи свідчить те, що експертами були запрошені професори університету Св. Володимира Сікорський та Оболонський і приват-доцент Леплинський[54]. Позов був поданий ще три роки тому і тільки 27 березня 1901 р. Уманський окружний суд виніс кінцевий вирок. Суть справи була така: вдова генерал-майора Софія Сеславіна лишила спадку рідних дітей Георгія та Софію Сеславіних на користь свого брата, бессарабського предводителя дворянства Івана Катаржі, а в разі його смерті – на користь його дітей Георгія, Михайла та Віктора Катаржі. Судове

[47] Умань. (Корресп. «Киевлянина»). *Киевлянин*. 1913. 7 апреля. С. 5.
[48] Умань. *Заря*. 1884. 20 ноября. С. 2.
[49] Из Умани. *Заря*. 1885. 18 января. С. 3.
[50] Умань. *Заря*. 1885. 27 ноября. С. 3.
[51] Дело о клевете. *Киевлянин*. 1900. 25 ноября. С. 4.
[52] Г. Умань. *Киевское слово*. 1902. 24 мая. С. 2.
[53] Умань, Киевской губ. *Киевлянин*. 1912. 17 марта. С. 4.
[54] Умань. *Киевлянин*. 1901. 24 марта. С. 4.

слідство вимагало проведення багатьох додаткових експертиз і врешті Сеславіна була визнана психічно хворою, а її заповіт визнано недійсним. З Катаржі на користь Сеславіних було стягнуто 4 758 руб. 53 к. для покриття судових витрат.

Матеріали Уманського окружного суду містять інформацію і про поодинокі правопорушення, і про поширені протиправні явища. Одним з таких явищ на Уманщині кінця 19 – початку 20 ст. були пожежі та навмисні підпали[55]. У 1888 р. у суді розглядалася справа про навмисний підпал млина у с. Вороне, якого орендував у поміщика Марцелія Рогозинського купець Хаїм Ліберман. Інтерес до справи зумовлювався тим, що до суду притягувався один з найбагатших і найвпливовіших євреїв краю. Судові засідання проводив сам голова суду В.Г. Вільямсон, сторону обвинувачення представляв прокурор Байбаков, а захисту – присяжні повірені Рущинський з Умані та Гольденвейзер з Києва. Будинок суду перебував у справжній облозі, хоч до судової зали пропускали за квитками. Та наплив публіки був таким потужним, що тільки «спільними зусиллями судової прислуги та поліції ледь вдавалося його стримувати»[56]. Судове засідання за цією справою тривало два дні і після озвучення доказів та їх спростувань, присяжні відкинули версію про навмисний підпал.

Великого поголосу в Умані набрала справа про навмисний підпал міщанином І. Петраковським своєї садиби, яка була застрахована на 18 000 руб. Та провина підсудного була аргументовано доведена і присяжні винесли йому звинувачувальний вердикт. За вироком суду він був покараний трьома роками виправних робіт в «арештантському відділенні»[57]. Аналогічний злочин вчинила у 1903 р. пані Шнейдерман, садиба якої в Умані містила чотири будинки, застраховані на 8 000 руб. Слідство та судове засідання за фактом підпалу власного майна теж привернуло увагу уманців й інформація про нього потрапила на сторінки газети «Киевское слово»[58]. Навмисний підпал клуні старости Ярового із с. Білашки вчинили навесні 1902 р. селяни Василь Поліщук та Євген Притика. Наповнена зерном клуня згоріла дотла, але пожежу вдалося локалізувати та погасити. У ході слідства з'ясувалося, що підпал майна старости був помстою двох односельчан за їх арешт напередодні. І хоча вони свою причетність до пожежі заперечували, присяжні винесли звинувачувальний вердикт. За вироком суду вони отримали по півтора роки виправних робіт в «арештантському відділенні»[59]. Тоді, навесні 1902 р., «Киевское слово» писало, що в Умані бешкетує «червоний півень», так як упродовж десяти днів у місті сталося п'ять пожеж.

Висновки

За судовою реформою 1864 р. в 1880 р. у Правобережній Україні були відкриті окружні суди, серед яких і Уманський окружний суд. У його складі, в середньому, перебувало 70 посадовців і як велика інституція він розміщувався у будинку колишнього Уманського василіанського монастиря.

---

[55] *Таціенко Н.Л.* Пожежі у повсякденні Уманщини XIX – початку XX ст.: спроба систематизації причин. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. Вип. 51. С. 231-236.

[56] Дело Либерманов. *Киевское слово*. 1888. 31 мая. С. 2-3.

[57] Г. Умань. *Киевское слово*. 1902. 10 апреля. С. 3.

[58] Умань. *Киевское слово*. 1903. 4 апреля. С. 3.

[59] Г. Умань. *Киевское слово*. 1902. 11 марта. С. 3.

Окремі фрагменти про судово-слідчу практику Уманського окружного суду публікувались київськими губернськими газетами «Заря», «Труд», «Киевское слово», «Киевлянин». На їх сторінках вдалося виявити близько п'ятдесяти публікацій про судові справи 1880-1913 рр. Систематизувавши їх за хронологічно-тематичним принципом, можна висновувати про своєрідні критерії відбору справ для публікації інформації про них у губернських газетах.

Газети поміщали інформацію про злободенні питання (позови до суду чиншовиків у 1880-ті роки), про процесуальні питання судової практики на початковому етапі становлення окружного суду (1880-1884 рр.), коли встановлювалась взаємодія між адвокатурою, прокуратурою та присяжними засідателями. На сторінках періодичної преси висвітлювалась інформація про судові справи з приводу таких поширених явищ як шахрайство, побиття, крадіжки. Не оминала преса своєю увагою судові справи про катування, про сексуальні девіації, про вбивства за подружню зраду, невірність, матеріальну безвихідь. Інтерес викликали судові справи, фігурантами яких були представники різних суспільних станів і груп, заможні та впливові особи. Громадськість інформувалась і про ті судові справи, де присяжні засідателі («совість громадськості») помилялися, порушували клопотання про перегляд судових вироків. Публікацією матеріалів про суди за підпали як помсту та навмисні підпали власного майна з метою отримання страховки реагувала періодична преса на поширення цих негативних явищ на початку 20 ст. на Уманщині. Тобто для відбору інформації з практики Уманського окружного суду з метою її публікації, губернські газети послуговувались, здогадно, такими критеріями: її злободенність, новизна процесуальної практики, резонансність, персоналістичний вимір (фігуранти судових проваджень), поширюваність злочинних дій.

REFERENCES

Blinov, I.A. (1914). *Judicial Reform of November 20, 1864: Historical and Legal Essay*. Petrograd [in Russian].

Dzhanshiev, G.A. (1891). Fundamentals of Judicial Reform (On the 25th Anniversary of the New Court). *Historical and Legal Studies*. Moskva [in Russian].

Dzhanshiev, G.A. (1892). *The Era of Great Reforms. Historical Notes*. Vols. 1-2. Moskva [in Russian].

Gessen, I.V. (1905*). Judicial Reform*. Sankt-Peterburg [in Russian].

Kistiakovskyi, O.F. (1870). *On the Significance of the Judicial Reform in Improving Criminal Justice*. Kyiv [in Russian].

Kolmakov, N.M. (1872). *Note on the Judicial Reform in the Western Territory in General and in Particular in the Kyiv Governorate*. Kyiv [in Russian].

Kuznets, T. (2024). The Judicial System in the Post-Reform Period: Shortcomings in the Practice of Uman District Court (1881-1919). *Veda a perspektivy*, *8,* 189-203. DOI: 10.52058/2695-1592-2024-8(39)-189-202 [in Ukrainian].

Lypytchuk, O.V. & Leshkovych, N.O. (2014). Court and Legal Proceedings in Russia After the Judicial Reform of 1864. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna*, *1,* 44-53 [in Ukrainian].

Maksymov, O. (2010). Conditions and Specifics of the Implementation of the Judicial Reform of 1864 in Right-Bank Ukraine. *Volynski istorychni zapysky*, *5,* 46-56 [in Ukrainian].

Maksymov, O.V. (2014). Judicial Reform in Right-Bank Ukraine in 1864: Professional Discrimination of Poles in the Context of 'Personnel Shortage'. *Intermarum: istoriia, polityka, kultura*, *1,* 124-139 [in Ukrainian].

Rumiantsev, V.O. (2016). Serhii Ivanovych Zarudnyi and the Judicial Reform of 1864. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, *1*, 57-65 [in Ukrainian].

Samoilenko, O.O. (2011). Implementation of the judicial reform of 1864 on the territory of Ukraine: Stages and problems. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, *4*, 23-27 [in Ukrainian].

Shandra, V.S. (2010). District court. In **V.A. Smolii** (Ed.) et al. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 7, pp. 557-559). Kyiv [in Ukrainian].

Sharavara, **T.O.** (2011). *Reforms and Counter-reforms of the Second Half of the 19th – Early 20th Centuries in the Russian Empire: Historiography.* Kyiv [in Ukrainian].

Shcherbyna, P.F. (1974). *The Judicial Reform of 1864 in Right-Bank Ukraine*. Lviv [in Ukrainian].

Tatsiienko, N.L. (2018). Fires in the Everyday Life of the Uman Region in the 19th – Early 20th Centuries: An Attempt at Systematization of Causes. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, *51,* 231-236 [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 10.11.2024 *Схвалено до друку / Accepted: 13.06.2025*